

Księga odpustów wrocławskich, oprac. i wyd. Halina Manikowska,
Warszawa 2016, Instytut Historii PAN, ss. 226

W badaniach Haliny Manikowskiej nad religijnością miejską średniowieczny Wrocław odgrywa rolę szczególnie istotną. Jej pierwsze studium oparte na wrocławskim inwentarzu odpustów ukazało się w 1999 r. Recenzowaną publikację można więc uznać za podsumowanie długoletnich badań, w którym czytelnik znajdzie nie tylko edycję tekstu źródła, ale także uwzględniające szerokie tło porównawcze opracowanie poświęcone miejscu praktyk odpustowych w religijności średniowiecznego mieszczaństwa. Książkę rozpoczyna „Przedmowa”, w której Autorka przedstawiła ogólną charakterystykę rękopisu

przechowywanego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. O wyjątkowej wartości tego źródła decydują zarówno jego forma, jak i treść. Wrocławski rękopis jest w skali europejskiej jednym z nielicznych zachowanych miejskich rejestrów odpustowych. Ten niezwykle rzadki typ źródła daje znakomity obraz codziennego funkcjonowania odpustów. Edycję tekstu źródłowego poprzedza obszerny, liczący blisko 200 stron „Wstęp”. Zawiera on szczegółowe omówienie postaci zewnętrznej rękopisu, jego struktury i treści oraz analizę okoliczności jego powstania. Będące przedmiotem edycji źródło, nazwane przez Wydawczynię „Księgą odpustów wrocławskich”, wszyte jest w klocek przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, który pochodzi z kolekcji biblioteki kościoła parafialnego św. Marii Magdaleny. Poza inwentarzem odpustów wolumin składa się jeszcze z trzech inkunabułów z końca XV w.: przewodnika po Rzymie dla pielgrzymów, wykładu mszy świętej w języku niemieckim oraz wizji św. Brygidy.

Szukając odpowiedzi na pytania o czas i cel sporządzenia inwentarzy, Manikowska wiele uwagi poświęciła budowie rękopisu. Pod uwagę wzięto dukt pisma, układ składek, typ papieru, układ stron i sposób ich zapisu. Przedstawienie struktury rękopisu w formie tabelarycznej znacznie ułatwia czytelnikowi zrozumienie tej części wykładu. Analiza 14 składek wskazuje, że rękopis nie jest dziełem jednolitym. Edytorka wyróżnia czterech pisarzy znaczonych jako A, B, B1 i C, których teksty zostały zszyte pod koniec XV w. w jeden rękopis. Tekst A (składka 1), zawierający głównie listę odpustów bractwa rzymskiego szpitala Santo Spirito in Sassia oraz inwentarz odpustów zakonu franciszkanów powstał po 14 września 1495 r. Prawdopodobnie tą samą ręką spisane zostały w języku niemieckim sumariusz odpustów kościoła parafialnego św. Marii Magdaleny (składka nr 5) oraz inwentarz odpustów joannitów (składki 6 i 7). Najobszerniejszą część poszytu (składki 2–4, 8–11) stanowi wyróżniający się duktem pisma, formą zapisu i układem tekstu tzw. elegancki inwentarz, spisany przez pisarzy oznaczonych jako B i prawdopodobnie B1. Ostatnie trzy składki zawierają legendę o początkach augustianów eremitów w Rzymie oraz wykaz odpustów rzymskiego kościoła Santa Maria del Popolo, spisane przez pisarza określonego literą C. Puste strony tej części rękopisu w XVI w. wykorzystano na pojedyncze wpisy o charakterze kronikarsko-obyczajowym i rachunki. W celu określenia czasu powstania rękopisu Wydawczyni porównała widoczne na nim filigrany ze znakami wodnymi z dwóch kopiariuszy z wrocławskiego klasztoru premonstratensów przechowywanych w Archiwum Państwowym. Próba ta nie przyniosła jednak dodatkowych przesłanek dla uściślenia chronologii. Analiza budowy rękopisu i formy zewnętrznej tekstu pozwoliła jedynie na postawienie bardzo prawdopodobnej hipotezy, że rękopis został zszyty przez pisarza A. W omówieniu formy zewnętrznej Wydawczyni podała wymiary całego klocka (14,5 x 10 cm), zabrakło natomiast informacji o wymiarach rękopisów.

Dodatkowych informacji pozwalających na ustalenie okoliczności powstania źródła Manikowska szuka w bardzo szczegółowej, liczącej ponad sto stron analizie treści księgi. Poszukiwanie te nie pozwoliły na rozwiązanie wszystkich

wątpliwości związanych z krytyką zewnętrzną źródła, jednak opracowane z wielkim znanstwem średniowiecznej religijności omówienie odpustów poszczególnych instytucji kościelnych zawiera wiele niezwykle interesujących stwierdzeń dotyczących życia religijnego w średniowiecznym Wrocławiu i generalnie praktyk odpustowych w późnośredniowiecznej Europie. Z obowiązku recenzenckiego wskażę na kilka szczególnie istotnych ustaleń. Należy do nich uwaga o korelacji chronologicznej między papieskimi zatwierdzeniami przywilejów odpustowych a wzrostem liczby przyjęć do rzymskiego bractwa duchaków. Analiza treści sumariuszy poszczególnych świątyń, wykorzystanych przez pisarzy A, a przede wszystkim B i B1 ukazała także różne modele recepcji odpustów ogólnozakonnych na potrzeby lokalnych konwentów, zjawisko to widoczne jest w wykazach odpustów z kościołów premonstratensów, franciszkanów, dominikanów, klarysek, joannitów i augustianów. Na szerokim kontekście europejskim przedstawiony został odpust awinioński z 1342 r. dla kościoła św. Marii Magdaleny. W świetle materiałów zebranych przez Manikowską wątpliwości nie budzi prymat tej świątyni wśród wrocławskich kościołów miejskich w zakresie potencjału odpustowego. Wiele miejsca Wydawczyni poświęciła przedstawieniu okoliczności uzyskania przez wrocławskie instytucje religijne poszczególnych odpustów oraz rekonstrukcji tekstów, które posłużyły jako podstawa do wydawanych rękopisów. Z prezentowanych analiz wynika, że we wrocławskich kościołach sporządzano głównie dwa typy spisów odpustowych, sumariusze rejestrujące odpusty według ich wystawców oraz wykazy według kalendarza świąt kościelnych, opracowywane przede wszystkim z myślą o wiernych. Odrębnym zagadnieniem uwzględnionym przez Manikowską jest chronologia powstania sumariuszy, które wykorzystywano do stworzenia „księgi odpustów”. Do najstarszych należy wykaz z konwentu franciszkańskiego spisany w pierwszej połowie XIV w., a następnie uzupełniony przy końcu XV w. Inwentarz premonstratensów miałby zostać ułożony przy końcu XIV w. Pochodzący z XIV w. inwentarz indulgencji joannitów został prawdopodobnie uaktualniony w połowie XV w. Cenne jest spostrzeżenie, że spisy odpustów kilku instytucji kościelnych, które posłużyły jako podstawa do sporządzenia „eleganckiego inwentarza”, nie obejmują odpustów nadanych po pierwszej ćwierci XV w.

Zbierając przesłanki wynikające z dogłębnych analiz, Manikowska dokonuje korekty własnego poglądu wypowiedzianego we wcześniejszych publikacjach, zgodnie z którym genezę opublikowanego spisu odpustów należałoby łączyć z jubileuszem 1500 lub ewentualnie 1450 r. Obecnie sądzi, że kodeks nie powstał jako przewodnik po odpustach świątyń wrocławskich, a znamienne jest zainteresowanie jego autora odpustami rzymskimi. Za najbardziej prawdopodobnego twórcę księgi Wydawczyni uważa kapłana niemieckiego, określonego jako pisarz A, który przy końcu XV w. spisał najpóźniejsze odpusty, a następnie połączył swój spis ze starszymi sumariuszami odpustów i inkunabułami z lat 1491–1495. Z dużą ostrożnością szacowna jest chronologia „eleganckiego inwentarza”. Analiza jego treści wskazywałaby na lata dwudzieste XV w. jako *terminus ante quem*, jednak dukt pisma sugeruje raczej drugą połowę XV stulecia.

Dla zrozumienia funkcji tego tekstu kluczowe jest spostrzeżenie, że nie został on stworzony jako jednolity spis odpustów wrocławskich, lecz jako składanka zawierająca odpisy ze znanych i dostępnych pisarzowi wykazów. Zamiarem jego twórcy nie było więc sporządzenie sumariusza obejmującego całe miasto, lecz utrwalenie spisów posiadanych przez poszczególne świątynie. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że przy okazji rozważań nad okolicznościami powstania źródła Halina Manikowska formułuje wnioski, które mają kluczowe znaczenie dla zrozumienia klimatu kulturowego i religijnego Wrocławia w późnym średniowieczu oraz szczególnego znaczenie tego miasta w ogólnoeuropejskim ruchu pielgrzymkowym.

Wstęp kończy krótka charakterystyka tekstów zapisanych na pustych kartach rękopisu w XVI w. oraz informacja o metodzie edytorskiej. Odczyt źródła nie budzi żadnych wątpliwości. Jego tekst zaopatrzonego został w przypisy tekstowe oraz w liczne kolorowe ilustracje przedstawiające strony rękopisu oraz fragmenty planu Wrocławia Barthela Weinerja z 1562 r. ze wzmiankowanymi w tekście świątyniami. Publikację zamykają bibliografia, spis ilustracji oraz indeks osób. Wartość naukowa recenzowanej pracy wykracza poza opatrzoną wstępem edycję źródła. Poprzedzający edycję źródła komentarz ma wartość monograficznego opracowania odpustów wrocławskich w średniowieczu. Wartości naukowej dorównuje piękna forma graficzna książki, której format jest zbliżony do formatu klocka zawierającego wydawany rękopis.

*Roman Czaja
(Toruń)*